

O PBOUWWERK EN STEDELIJKE LEEFBAARHEID

NAAR EEN SOCIAAL RECHTVAARDIGE BEGRIPSINVULLING

Tim Cassiers*

INLEIDING

„Een begrip als *leefbaarheid* roept vaak paradoxale gevoelens op. Langs de ene kant lijkt het een vlag waar je je als geëngageerde stedeling schijnbaar probleemloos kan achter scharen. Wie kan er nu tegen leefbaarheid zijn?“ Maar langs de andere kant roept het ook wrange gevoelens op als blijkt welke andere personen ook met diezelfde vlag staan te zwaaien. Zo waren er ongeveer tien jaar geleden de Leefbaarheidspartijen in Nederland, met Pim Fortuyn als één van de bekendste exponenten. De successen van deze partijen en hun invulling van het concept, brachten een debat op gang dat serieuze vraagtekens zette bij de bruikbaarheid van het concept leefbaarheid voor wijkgericht (opbouw)werk. Was het begrip niet gerecupereerd en had het daardoor, in het licht van de maatschappijvisie eigen aan de wijkwerkingen en samenlevingsopbouw, niet een nare smaak in de mond gekregen? Was het voor sociaal geëngageerde werkers nog mogelijk om leefbaarheid als concept te hanteren, zonder connotaties met het ideeëngoed van Pim Fortuyn en konsoorten op te roepen? Zeker toen ook het Vlaams Belang ook in Vlaanderen de leefbaarheidskaart trachtte uit te spelen, werden deze vraagtekens groter. Plots stond leefbaarheid centraal in het politieke discours, maar het was niet de leefbaarheid die sociaal geëngageerde werkers voor ogen hadden. Het was integendeel een leefbaarheid gedefinieerd door en voor één bepaalde groep, de autochtonen, en afgestemd op hun waarden, normen en praktijken (of beter, op een imaginair canon van wat deze groep is en waar ze voor staat). Het bleek een enge invulling van leefbaarheid, één die ten koste gaat van andere groepen in de samenleving, assimilatie eist en

verondersteld wordt onveranderbaar te zijn. Terwijl leefbaarheid net complex zou moeten zijn; niet voor een gat te vangen, multi-dimensioneel en telkens aan verandering onderhevig.

Leefbaarheid is in hoge mate subjectief en bevindt zich in het klassieke spanningsveld tussen de individuele ontplooiing en de maatschappelijke ontwikkeling. Daarom kan en mag leefbaarheid niet uitgaan van *een* specifieke groep, maar moet ze door de vele groepen die de samenleving uitmaken, onderhandeld, en steeds opnieuw ter discussie gesteld worden. Maar juist deze complexiteit en subjectiviteit maakt leefbaarheid als concept kwetsbaar en makkelijk recupereerbaar. Wie behoort leefbaarheid immers toe? Het kan door niemand echt geclaimd worden, maar wel door velen gebruikt. Daarom staat leefbaarheid voortdurend in het brandpunt van de discussie. Niet zozeer als concept, maar wel de invulling ervan. Ook nu weer laten maatschappelijk geëngageerde denkers zich kritisch uit over leefbaarheid. De context is echter anders dan tien jaar geleden. Werd leefbaarheid toen door voornamelijk radicaal conservatieve krachten ingeroepen om zogenaamde stedelijke problemen aan te kaarten en te targeten, dan maakt het nu echter deel uit van het canon van het economische groeiemodel gehanteerd door de stedelijke elites. Belangrijk is evenwel om hierin een onderscheid te maken tussen leefbaarheid als principe en als agenda. Niet zozeer het principe van leefbaarheid staat ter discussie, wel de invulling die er aan gegeven wordt door deze elites teneinde achtergebleven stedelijke gebieden opnieuw in te lijven in het dominante economische model. Het is daarom noodzakelijk om, in deze wijken,

maar ook op schaal van de stad, de strijd te blijven aangaan over de invulling die aan leefbaarheid gegeven wordt. Het vertrekpunt moet hierbij sociale rechtvaardigheid zijn.

LEEFBAARHEID OP DE KORREL

In de sociaal-wetenschappelijke literatuur laten veel auteurs zich erg kritisch uit over „leefbaarheid”. Ze hekelen hoe het begrip een mom vormt voor vele beleidsmakers om investeringen te doen die de stad aantrekkelijker maken voor middenklasse en economische actoren. De Britse geograaf Eugene McCann bijvoorbeeld schrijft dat de „idealen van leefbaarheid worden misbruikt door ze te koppelen aan een economisch ontwikkelingsbeleid dat Richard Florida’s creatieve klasse op zijn wenken bedient.” Ook de Nederlandse geograaf Uitermark stelt vast dat de stedelijke competitiviteitsagenda en leefbaarheidsagenda hoe langer hoe meer met elkaar verbonden worden. Maar hij gaat nog een stap verder door te stellen dat beide agenda’s zodanig met elkaar verweven zijn geraakt dat gentrificatie en andere processen die ingrijpen in de sociaal-economische samenstelling van buurten in de hoofden van beleidsmakers niet langer als een (al dan niet bedoeld) gevolg van investeringen in leefbaarheid beschouwd worden, maar juist gaan gelden als noodzakelijk om te komen tot leefbaarheid. Men gaat dus naast het fysiek opkalfateren van een buurt ook bewust inzetten op het veranderen van haar sociaal-economische samenstelling met als argument dat dit de enige manier is om leefbaarheidsproblemen effectief te tackelen. Sociale leefbaarheid wordt zo gelijkgesteld aan het beogen van een „gezonde” sociale mix. De redenering is dat een concentratie van mensen met een laag sociaal-economisch profiel de leefbaarheid niet te goede komt; stigmatisering en discriminatie, het gebrek aan rolmodellen en aan buurt- en klasse- overschrijdende netwerken,

het ontstaan van pathologisch sociaal gedrag,... zorgen er immers voor dat een concentratie van armoede zelfversterkend en zelfbevestigend wordt. Vele van deze argumenten gaan inderdaad op. Evenwel, niets toont aan dat men daarom de redenering zomaar mag omdraaien en aannemen dat een *gezonde* sociale mix de oplossing is. Integendeel, de assumpties achter sociale mix worden door vele –vooral Nederlandse- studies weerlegd. Deze tonen aan dat sociale mix niet leidt tot minder problemen zoals criminaliteit en andere vormen van ongewenst gedrag. Noch scoren achtergestelde groepen op sociaal-economisch vlak beter in gemengde buurten. Evenmin leidt het tot meer sociale cohesie en toegang tot betere netwerken, simpelweg omdat verschillende subgroepen in meer gemengde buurten doorgaans weinig tot geen contact met elkaar hebben.

Deze koppeling van de leefbaarheids- en de competitiviteitsagenda recupereert en perverteert de legitieme vraag naar een integrale benadering op wijkniveau. Fysieke en sociale omgeving worden aan elkaar gekoppeld maar dan wel binnen een denkkader dat de stad ziet als een product dat moet gepromoot en verkocht worden. Dat kan uiteraard niet los gezien worden van het huidige economische ontwikkelingsmodel waarbij de zogenaamde grenzeloosheid van arbeid en kapitaal in een globale markt steden en regio’s verplicht om met elkaar in competitie te treden om deze aan te trekken. Leefbaarheid geldt binnen dit model als één van de steunpilaren van aantrekkelijkheid, vooral sinds Richard Florida zijn theorie lanceerde over de creatieve klasse als basis voor economisch succes. Deze theorie trok leefbaarheid, zowel fysiek als sociaal, binnen de competitiviteitsagenda waarbij succes als stad wordt afgemeten aan de hand van de positie in internationale rangschikkingen van leefbare steden (zoals deze van The Economist of Mercer).

De normativiteit van dit soort rangschikkingen ingelijnd in het dominante of hegemonische economische model, maakt dat opschuiven in deze lijsten al gauw verwordt tot een concrete doelstelling voor stedelijk beleid. Zo worden vele beleidsmakers, zelfs zonder zelf bewust te idealen van dit soort marktdenken te onderschrijven, in dit denkkader meegezogen. Er wordt voorgehouden dat dit een effectieve manier is om stedelijke problemen aan te pakken en dat er geen alternatieven bestaan.

Leefbaarheid wordt hierbij dus gebruikt of misbruikt om bepaalde agenda's naar voren te schuiven, acceptabel te maken en er door te krijgen. Leefbaarheid is immers, net zoals sociale cohesie of duurzaamheid, een soort concept dat zich leent tot heel uiteenlopende invullingen. De Canadese socioloog Bernard noemt dit soort concepten quasi-concepten. Ze zijn enerzijds concreet genoeg, om meetbaar en werkbaar over te komen, maar tevens vaag genoeg om in verschillende situaties en met verschillende doeleinden aangewend te worden. En dus gaan de indicatoren van de verschillende rangschikkingen van 'meest leefbare steden ter wereld', gestoeld op de wensen van de creatieve klasse, het leefbaarheidsbeleid van vele steden bepalen.

LEEFBAARHEID ALS POLITIEK PROJECT

Moet het begrip leefbaarheid daarom aan de kant geschoven worden? Moeten er nieuwe concepten uitgedacht en naar voren geschoven worden waarmee we de claims die we onder leefbaarheid verstaan, opnieuw hard en duidelijk kunnen maken? Omdat leefbaarheid als uitermate subjectief quasi-concept makkelijk kan ingezet worden ter ondersteuning van een groeigerichte stedelijke ontwikkelingsagenda, valt hier iets voor te zeggen. Maar anderzijds is dat ook een erg radicale benadering die je politiek buitenspel zet. Terwijl misschien net de algemene inburgering van leefbaarheid

als concept juist een ingang biedt om eigen inzichten en probleemstellingen aan te kaarten en alternatieve oplossingen naar voren te schuiven. Zoals socioloog Jan Vranken stelt, zijn concept en realiteit nauw met elkaar verbonden. Wie het concept beheert of beheerst, geeft ook vorm aan de sociale praktijken die voortbouwen op dat concept. Daarom maakt de strijd voor de definitie van een sociale praktijk deel uit van de sociale en politiek strijd. Een begrip als leefbaarheid biedt een interessant slagveld binnen deze strijd. Leefbaarheid behelst immers de kwaliteit van fysieke en sociale omgeving, en zet die in functie van zowel de ontplooiing van het individu, als de inschakeling van dat individu in de samenleving. Het biedt dus een breed spectrum van insteken waarbij gangbare antwoorden vanuit oogpunt van sociale rechtvaardigheid genoodzaakt geproblematiseerd kunnen worden. Dat gaat in de eerste plaats over het telkens opnieuw in vraag stellen van vooropgestelde leefbaarheidscriteria en bijgaande maatregelen. Voor wie is dit leefbaar? Op welke manier? Opnieuw McCann stelt dat het aan de adepten van Florida is om van hieruit de vraag te beantwoorden waarom de voor de creatieve klasse leefbare stad net onleefbaar wordt voor veel meer anderen. Deze benadering betekent geen principiële verzet tegen elke aanpassing/verbetering van de fysieke infrastructuur, maar wel tegen het toepassen van standaard stedelijke renovatie- of reconversie-programma's op eender welke buurt; tegen quick wins in fysieke leefbaarheid die dan uitdraaien op een invulling van de publieke ruimte zoals hogere middenklassers dat graag zien, vaak te koste van de sociale leefbaarheid van vele anderen in de buurt.

Maar het gaat verder ook over het blootleggen van de assumpties over samenleven die vaak onbewust aan de grondslag liggen van projecten die inzetten op leefbaarheid. Welke vorm van burgerschap wordt voorop-gesteld?

Welk normenstelsel wordt er gehanteerd? Gaat het over de rechten van het individu of over samenlevingsopbouw? ... Op die manier is het mogelijk om bijvoorbeeld sociale leefbaarheid niet (louter en alleen) te herleiden tot sociale menging die dan enkel kan bekomen worden via gentrificatiestrategieën. Maatregelen moeten juist huidige bewoners en gebruikers de mogelijkheden geven om zich te ontplooiën als individu maar ook binnen de maatschappij. Dit behelst emancipatie die zich zowel naar binnen richt (het versterken van de eigen groep) als naar buiten (het toegang verschaffen van deze groep tot politieke en sociale netwerken).

Tot slot gaat het ook over het onderkennen van het ruimtelijk register van leefbaarheid. Leefbaarheid wordt immers vaak geprojecteerd op de kwaliteit van de directe omgeving. Om deze kwaliteit te verbeteren wordt merendeels gefocust op het niveau van de buurt. Als startpunt voor emancipatorische en sociaal innovatieve acties is dit niveau geschikt, maar de wijk mag niet de alpha en de omega zijn van het hele proces. Leefbaarheid is veelschalig en beperkt zich niet tot de onmiddellijke woonomgeving. Anders dreigen we terecht te komen in een logica waarbij niet mensen maar plaatsen geïntegreerd worden. Opnieuw moet er in de projecten plaats zijn voor acties die zich zowel intern op de wijk richten met haar bewoners en haar functies als extern op haar positie in het ruimere stedelijke weefsel.

BESLUIT

Leefbaarheid als concept staat meer dan eens ter discussie. Hoe goed het ook lijkt aan te sluiten bij de idealen van wijkgericht opbouwwerk, toch duiken er meer dan eens kapers op kust op die het begrip helemaal anders invullen. Deze kapers zijn van zeer divers pluimage. Zo lijkt het op het ene moment gerecupereerd door adepten van normen en waarden. Dan weer is het een cruciaal

onderdeel van het elitair discours dat stedelijke economische groei vooropstelt. Ondanks of net dankzij deze rekbaarheid biedt een quasi-concept als leefbaarheid een mogelijk slagveld om het debat over de politieke en sociale invulling ervan aan te gaan. Het is hierbij zaak voor sociaal geëngageerde werkers om kritisch te blijven staan ten opzichte van voorgestelde concepten en maatregelen en te hameren op de complexiteit en veelschaligheid van leefbaarheid. Er bestaan geen standaardoplossingen om leefbaarheidsproblemen te tackelen. Bovendien is wat leefbaar is voor de één dat niet noodzakelijk voor de ander. Dat maakt dat leefbaarheid telkens opnieuw genegotieerd moet worden; op het niveau van de wijk, van de stad, van de regio; tussen verschillende sociaal-ruimtelijke groepen, bewoners en gebruikers; tussen de verschillende functies van de wijk; over de positie en functie van de wijk in haar ruimere stedelijke omgeving; ... De uitkomst ervan mag niet beschouwd worden als definitief, onveranderlijk en overal dezelfde. Het is geen tijdeloze consensus, maar een tijdelijk compromis tussen conflicterende belangen. In dat onderhandelingsproces moeten sociaal geëngageerde werkers en kritische denkers vanuit een oogpunt van sociale rechtvaardigheid het opnemen voor de zwaksten in de samenleving, door enerzijds de (vaak) elitaire logica achter voorgestelde ontwerpen en projecten bloot te leggen, en anderzijds deze groep politiek en sociaal te versterken, zowel naar binnen- als naar buitenuit.

* Doctoraal onderzoeker

Aard- en Omgevingswetenschappen, KU Leuven